

Ана Љ. Билиновић Рајачић¹
Јована М. Чикић²
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за социологију
Нови Сад (Србија)

УДК 316.344.7-058.51
364.682.42
Прегледни научни рад
Примљен 14/10/2019
Измењен 19/12/2019
05/01/2020
Прихваћен 07/01/2020
doi: [10.5937/socpreg53-23591](https://doi.org/10.5937/socpreg53-23591)

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ И ПРАВЦИ У ИСТРАЖИВАЊУ БЕСКУЋНИШТВА: КРИТИЧКА АНАЛИЗА³

Сажетак: Бескућништво се често објашњава симплицистички и донекле теоријски, као стамбени проблем или као проблем социјалне помоћи изазван структурним или индивидуалним факторима. Таква дуалистичка објашњења нису адекватна и било каква политика превенције и сузбијања бескућништва донета под њиховим утицајем показала се као неефикасна. У раду се анализирају три приступа – „животне приче”, „путеви бескућништва” и (суб)култура бескућништва – као начини за унапређење разумевања свеукупног искуства бескућништва (његових узрока, путева кроз и из бескућништва, као и исхода). Посебна пажња посвећена је анализи аспеката појединих теоријских приступа и праваца (феминизам, постструктурализам, постмодернизам и еколошки правац) и указивању на плодотворност њихових увида при анализи проблематике бескућништва. Основу за израду рада чини анализа радова релевантних аутора/представника одабраних теоријских праваца и приступа. Циљ рада је да се на основу одабраних радова пружи критички осврт на теоријска схватања о бескућништву, као и да се прошири разумевање овог друштвеног феномена.

Кључне речи: бескућништво, (суб)култура бескућништва, „путеви бескућништва”, „животне приче”, теоријски правци о бескућништву.

Увод

Бескућништво је појава која је присутна у свим савременим друштвима, а „ризик од уласка у ситуацију бескућништва и живљење овог искуства присутан је не само у неразвијеним, и друштвима у развоју, већ и у напредним земљама Запада” (Љубић, 2019, стр. 1444).

¹ ana.bilinovic@ff.uns.ac.rs

² jovana.cikic@ff.uns.ac.rs

³ Рад је део истраживања на пројектима *Значај партиципације у друштвеним мрежама за прилагођавање евроинтеграцијским процесима (179037)* и *Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавској региону (ИИИ 46006)* које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2017, str. 182–183). Актуелност феномена бескућништва као најтранспарентнијег вида социјалне искључености, сиромаштва, дискриминације и маргинализације махом лежи у савременим условима економске кризе, која нарушава социјалне функције државе и доприноси порасту сиромаштва и увећава ризик од истог (Jugović & Luković, 2012). Овим променама су најизложенија „рањива друштва” као што су транзицијска. У том контексту се „о бескућништву често говори као о друштвеној цени транзиције” (Žarković, Petrović & Timotijević, 2012, str. 7).⁴ Уједно, реч је о вишедимензионалном феномену чија свеобухватна анализа захтева увид у економске, демографске, политичке, социјалне, миграционе, урбанистичке/просторне, вредносне и субкултурне процесе. Имајући на уму наведено, могуће је констатовати да је реч о значајном друштвеном проблему и теми која (треба да) завређује пажњу социолога.

У најширем смислу, под бескућништвом се подразумева обитавање у лошим условима, углавном на улици. Ова „минималистичка” дефиниција веома је популарна у литератури на ову тему. Парадоксално, она објашњава мало тога. Шире интерпретације овог појма укључују и услове у којима бескућници живе, нпр. живот у многочланом или субстандардном смештају или домаћинству, изложеност високим нивоима буке, загађења или изворима заразе, као и „небезбедни смештај” или „неподношљиве стамбене услове” (Watchman & Robson, 1989; наведено према Neale, 1997, pp. 48). Из напред наведеног евидентно је да је бескућништво интегрални део стамбеног система и неодвојиво од других аспеката стамбених потреба.

Бескућништво је корисно посматрати у виду континуума „од дома до бескућништва” (Watson & Austerberry, 1986; наведено према Neale, 1997, pp. 48), чиме оно постаје више од пуке административне категорије. Наиме, на једном крају континуума налази се обитавање у неусловним, а на другом, незадовољавајућим или небезбедним стамбеним условима. Тиме је бескућништво могуће анализирати као „флуидан” феномен који се налази ближе или даље једном крају спектра стамбених потреба и искустава. Бескућништво подразумева и ускраћеност на многим нивоима: физиолошком (недостатак удобности или топлоте), емоционалном (недостатак љубави или радости), територијалном (недостатак приватности), онтолошком (недостатак укоренености у животу, аномија) и духовном (недостатак наде и сврхе) (Somerville, 1992, pp. 532–533).

Дефинисање бескућништва, његових карактеристика и узрока варирало је кроз историју и утицало на начин на који су се посматрали и третирали људи у стању бескућништва. С тим у вези, у првом делу рада биће приказана доминантна теоријска становишта о узроцима бескућништва, ситуирана по времену њиховог настанка и доминације у проучавању бескућништва. У другом делу рада, анализирани су поједини савремени теоријски приступи проучавању бескућништва – феминистички, постструктуралистички, постмодернистички и еколошки приступ, с циљем увида

⁴ Међу најчешће непосредне узрочнике бескућништва у земљама у транзицији (па и у Србији) убрајају се: приватизација становања и редуковање/нестајање система социјалног становања, пораст цена станова, задуживања и други велики трошкови везани за становање, политика одузимања станова (као резултат хипотека и неплаћених трошкова), незапосленост и несигурност посла, пораст сиромаштва и развода бракова, као и „смањење могућности породице да буде тампон зона социјалне сигурности” (Žarković, Petrović & Timotijević, 2012, str. 7).

у обележја актуелног промишљања феномена бескућништва. Основу за израду рада чине радови релевантних аутора/представника одабраних теоријских праваца и приступа.

Узроци бескућништва – преглед доминантних теоријских становишта

Бескућништво је појава која има дугу историју, те нужно захтева сагледавање социо-историјског контекста како би се уочиле заједничке, али и дистинктивне карактеристике његовог испољавања кроз време (Kostić & Mihajlović, 2012, str. 55). Оно се најчешће доводи у везу са „историјатом сиромаштва” (Kostić & Mihajlović, 2012) и „патологизацијом сиромаштва” (Jugović & Luković, 2012, str. 12).

У литератури на тему бескућништва (Anderson et al. 1993; Kushel et al. 2003; Fitzpatrick, 2005; Neale, 1997; Somerville, 1992 и др.) и политике његове превенције и сузбијања доминирају два теоријска приступа која су поларизовала дебату о узроцима бескућништва. Први приступ ставља нагласак на индивидуална објашњења, док се други фокусира на структурне факторе. Иако је концептуални оквир „индивидуа на- супрот структура” поједностављен за савремено схватање бескућништва, историјски је релевантан и истражува у теоријским елаборацијама на ову тему.

Индивидуална објашњења подељена су на две струје (Neale, 1997). Према првој, појединци се сматрају одговорним (тима и кривим) за свој положај. Од почетка Новог века до шездесетих година 20. века доминирао је стереотип у складу с којим су бескућници посматрани као девијантне особе, неприлагођени, друштвени паразити, алкохоличари и скитнице (Kostić & Mihajlović, 2012). Овакав дискурс био је карактеристичан за представнике конзервативних схватања, који су критиковани за покушај психијатризаације друштвених проблема (Jugović & Luković, 2012). Дакле, проблему бескућништва се прилазило из визуре индивидуалне социјалне патологије (Jugović & Luković, 2012), уз присуство моралистичке осуде. Стога је политика сузбијања таквог вида бескућништва била минимална и углавном се сводила на пружање основног смештаја (Neale, 1997, pp. 49). Према другој струји, људи постају бескућници услед личних недостатака или неуспеха за које се не могу у потпуности кривити. Стога се сматра да таквим особама треба пружити хуманитарну помоћ – углавном у виду психијатријског третмана или помоћи од стране социјалних радника – како би оне постале (поново) функционалне. Минималистичка решења се, према овој струји, углавном сматрају недовољним (Neale, 1997, pp. 49).

Структурна објашњења бескућништва доминирала су у периоду од шездесетих до осамдесетих година, а полазе од тога да разлози за бескућништво леже унутар ширих друштвених и економских фактора (Neale, 1997). У овом контексту, појава бескућништва се сагледава у интеракцији

„структуралних узрока (сиромаштво, економска и стамбена политика државе), институционалних узрока (нпр. одрастање деце у институцијама, излазак из пеналних или психијатријских установа), узрока везаних за социјалне односе (нпр. породично насиње) и индивидуалних узрока (нпр. нарушено ментално здравље)” (Jugović, 2012, str. 7–8).

Адекватан приступ бескућништву стога захтева интервенцију на широј друштвеној основи, нпр. путем субвенција за куповину станова/кућа или путем директног обезбеђивања привременог или трајног смештаја.

Од осамдесетих година у академским круговима говори се о „новој ортодоксији” (May, 2000, pp. 613) према којој се бескућништво објашњава у контексту специфичне комбинације структурних фактора (нпр. обележја тржишта рада или стамбеног сектора) и личних проблема и склоности, тј. фактора ризика. Наиме, структурни фактори (нарочито сиромаштво) стварају погодне услове за јављање бескућништва, док индивидуални фактори одређују вероватноћу да особа постане бескућник у тим условима. За оне код којих се препознају ти фактори сматра се да имају „повећан ризик” од бескућништва (Jones & Pleace, 2010; наведено према Somerville, 2013, pp. 5).

Поједини теоретичари (Fitzpatrick, 2005) критиковали су „нову ортодоксију” по неколико основа. Истакнуто је да ниједан фактор, било структурни или индивидуални, није довољно прецизиран, нити је веза између њих адекватно схваћена. На пример, неодговорно родитељство или распад брака могу допринети бескућништву, а по природи, ови фактори могу бити структурни, индивидуални, оба или ниједно од та два (Fitzpatrick, 2005, pp. 5). Други проблем је у томе што се бескућништво сматра за „друштвену чињеницу” (Durkheim, 1982), тј. за истину о друштвеним односима која се може мерити или квантификовати независно од реалности људског искуства, као и за „стамбену чињеницу”, где се оно посматра једнодимензионално, као пуко физичко стање. Наредни проблем јесте што ова ортодоксија заправо уопште није нова, јер се већ дуго сматра да је бескућништво узроковано неуспехом везе између индивидуе и друштва.

Савремена анализа бескућништва ситуирана је у контекст економских потреса у модерним друштвима 20. века, који су резултирали смањењем доступности адекватног становања за сиромашније људе (Kostić & Mihajlović, 2012, str. 69). Ова анализа доминантно се заснива на три приступа. Први приступ, „животне приче/историје” (Somerville, 2013; Tomas & Dittmar, 1995; May 2000) заснива се на квалитативној анализи „прича маргинализованих” (у овом случају, бескућника) и усредсређен је на хронологију и интерпретацију догађаја особе о којој је реч. Овај приступ омогућава увид у бројне различите контексте и процесе повезане са персоналним биографијама бескућника. У суштини, приступ је окренут давању гласа маргинализованим/ бескућницима. Такође, представља корисно аналитичко средство при покушају повезивања персоналног са социјалним и структурним, као и „драгоцено средство експлорације... искустава и проблема преласка из једне социјалне ситуације и миљеа у други” (Chamberlayne et al., 2002; наведено према: Šikić – Mićanović, 2013, pp. 100). С друге стране, овај приступ је критикован у контексту шире дебате „реализам/конструкционизам”. За конструктивисте, животне приче/историје представљају „биографску илузију” (Šikić – Mićanović 2013, pp. 100) која настаје тако што особа изабере значајне догађаје из сопствене прошлости и затим ствара узрочну везу међу њима. Другим речима, такви наративи нису адекватне репрезентације искуства.

Други приступ анализи бескућништва на који ћемо скренути пажњу је тзв. пут бескућништва (Somerville, 2013, pp. 7). *Пут бескућништва* дефинише се као „пут једне особе или домаћинства ка бескућништву, искуство те особе или особа у бескућништву и њен или њихов пут из бескућништва у сигуран смештај” (Anderson & Tulloch, 2000;

наведено према Somersville, 2013, pp. 7). Овај приступ тежи препознавању и анализи различитих путања кроз бескућништво у зависности од кључних карактеристика попут пола, расе, старости, типа домаћинства и животног искуства. Дакле, фокус је на квантитативној анализи социодемографских обележја популације бескућника и трагању за карактеристичним обрасцима понашања и живљења у односу на ова обележја. Претпоставка је да би оваква анализа омогућила да се услуге намењене бескућницима ефикасније усмере како би испуниле различите потребе различитих група.⁵ Осим тога, истиче се да је могуће да постоји низ „кључних тренутака” или „прекретница” где се животна ситуација бескућника мења и креће у новом правцу (Somerville, 2013, pp. 10). Те прекретнице чине пут кроз/из бескућништва сложеним и тешким за праћење. На пример, у лонгитудиналној студији о путевима кроз бескућништво и из бескућништва (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008; наведено према Somerville, 2013) препозната су три пута којима се крећу млади бескућници, становници Даблина. Ови путеви именовани су као: *независни изласци из бескућништва*, *зависни изласци из бескућништва* и *континуирано бескућништво* (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008; наведено према Somerville, 2013, pp. 12). Већина независних излазака из бескућништва подразумевала је повратак у родитељски дом, мада се тиме није отклањала могућност нестабилне стамбене ситуације у будућности. Зависни изласци подразумевали су прелазак у привремен смештај или бригу (попут старатељства) уз помоћ државних или волонтерских служби. Чланови ове групе чешће су се враћали у бескућништво него они који су независно изашли из бескућништва. Континуирано бескућништво подразумевало је брз прелазак између различитих стамбених ситуација, где је углавном долазило до епизода спавања на улици или боравка у нестабилном смештају.⁶

Поред тога, налази студија указују на то да што дуже неко остане бескућник, све му је теже да изађе из „зачараног круга” бескућништва и све је већа шанса да ће користити различите облике институционалног смештаја попут свратишта.

Приступ „путеви бескућништва” критикован је по неколико основа. Истакнуто је да концепт није довољно прецизно дефинисан (Neale, 1997). На пример, у случају младих бескућника, он није везан за било какву конкретну теорију о преласку из детињства у одрасло доба. Такође, сам концепт путева бескућништва зависи од могућности препознавања заједничких тема у животним причама различитих појединаца, при чему је могуће да ће различити истраживачи препознати сасвим

⁵ Андерсон и Талок (Anderson & Tulloch, 2000; наведено према Somersville, 2013) цитирају низ студија које показују како се млади мушкарци и жене крећу различитим путевима за излазак из бескућништва. Младе жене ређе спавају на улици него мушкарци, чешће су законски препознате као приоритетне за пружање помоћи када имају децу и чешће напуштају дом услед насиља у породици.

⁶ На основу ових путева препознати су фактори који олакшавају или отежавају излазак из бескућништва. Фактори који олакшавају излазак укључују адекватан смештај, породичну и практичну подршку, нове друштвене везе, лечење од зависности, као и образовање или обуку. Фактори који отежавају излазак били су, поред одсуства горепомнутих олакшавајућих околности, боравак у свратиштима за одрасле након 18. године, недостатак прилика за запослење, проблеми са менталним здрављем и проблеми који проистичу из самог искуства бескућништва (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008; наведено према Somerville, 2013, pp. 12).

различите теме. Потребно је скренути пажњу и да се већина релевантних истраживања фокусира на младе бескућнике, те је веома могуће да су путеви у другим старосним групама знатно другачији.

Трећи, културни приступ бескућништву води порекло из етнографских студија о бескућничким дистриктима у САД и углавном се тичу начина уласка у бескућништво (Wallace, 1968, pp. 97). Овај приступ карактеришу концепти попут матичне културе, бескућничке субкултуре, вишедимензионалности бескућништва (недостатак укоренености, изолација и десоцијализација) и идентификација јасног пута или трајекторије од „базичне мреже друштва” до бескућништва (Somerville, 2013, pp. 20).

У *Култури бескућништва*, Рејвенхил (Ravenhill, 2008) фокусира се на друштвене мреже бескућника и њихову субкултуру. Она (Ravenhill, 2008) посматра процес којим људи постају бескућници с културног пре него структурног аспекта, као учење како бити бескућник, кроз бројна искуства с животом на улици, а затим, као процес прилагођавања бескућничкој култури која често подразумева стварање/јачање зависности, ситан криминал, проституцију и друго ризично понашање. Рејвенхил такође говори о бескућничкој индустрији која је део бескућничке културе јер обезбеђује свратишта и склоништа и укључује чак полицију и болнице, те помаже да култура буде стабилнија и уједињенија – „она представља чврсту везу између субкултуре и матичног друштва” (Ravenhill, 2008, pp. 176).

С обзиром на вишедимензионалност појаве, излазак их бескућништва може бити изузетно тежак. Рејвенхил имплицитно критикује симплицистичке приступе повратку у стабилан живот који се фокусирају на првом месту на смештај, запослење, потребне третмане или лечење, не обухватајући све димензије. Она описује четири „катализатора” којима отпочиње излазак из бескућничке културе. Најпре особу обузме осећај да је дотакла дно и да са те позиције ствари могу ићи само набоље (Ravenhill, 2008, pp. 185). Ово се описује и као „преломна тачка” (McNaughton Nicholls, 2010, pp. 30–31).⁷ Други катализатор јесте изненадни шок или траума, попут физичког напада, силовања, несреће која доводи до хендикепа, смрти блиског пријатеља са улице или замало избегнуте сопствене смрти (Ravenhill, 2008, pp. 186). Могуће је да такви инциденти наводе бескућнике да се осећају као да су дотакли дно (први катализатор) или их барем наведу да закључе да је живот на улици превише опасан. С друге стране, није јасно зашто би такве трауме имале позитиван ефекат на бескућнике уместо да их гурају даље у депресију и очај (Somerville, 2013, pp. 23).

Друга два катализатора су фактори који извлаче људе из бескућништва. Један од њих је схватање да неко ван бескућничке културе, нпр. члан породице, брине о њима. Четврти катализатор је доступност подршке и саветовања од стране спектра људи и организација ван бескућничке културе, углавном унутар сектора за бригу о бескућницима. Таква подршка разликује се од подршке породице и блиских људи (трећи катализатор) јер „особа која показује да брине и да јој је стало није нужно особа која може да пружи помоћ” (Ravenhill, 2008, pp. 186).

Поједини теоретичари (Fitzpatrick, 2005; Melnitzer, 2007; Nooe & Patterson, 2010; Neale, 1997) критиковали су културни приступ сматрајући да „бескућништво... није

⁷ Међутим, није јасно зашто би неко ко је већ дуго бескућник изненада одлучио да жели да промени свој живот. Даље истраживање је неопходно како би се разумело како долази до таквих одлука.

културни феномен већ манифестација објективних материјалних и друштвених услова” (Fitzpatrick, 2005, pp. 12). Тиме се узроци бескућништва препознају углавном као структуре различитих врста (економске, стамбене и патријархалне/интерперсоналне) заједно са индивидуалним особинама (у суштини, факторима који смањују личну отпорност). С друге стране, оваква концептуализација бескућништва је једнодимензионална, јер се изузимањем тумачења бескућништва као културног феномена уједно изузимају и многе његове нефизичке димензије (Somerville, 2013, pp. 16).

Новији теоријски приступи у анализи бескућништва

У наредном делу рада биће представљени и анализирани поједини новији теоријски приступи у анализи бескућништва, наиме, феминистички, постструктуралистички, постмодернистички и еколошки приступ. Одабир ових приступа условљен је њиховом актуелношћу, заступљеношћу у новијој литератури која анализира проблематику бескућништва (Barron, 2004; Nooe & Patterson, 2010; Savage, 2016; Bretherton, 2017; Christensen & Garcés, 2006 и др), као и тенденцијом да се укаже на односе моћи и језик приликом (де)конструкције идентитета бескућника (у контексту постструктуралистичке и постмодернистичке анализе).

Феминистичку анализу бескућништва карактерише фокус ка друштвеној конструкцији бескућништва и улогама патријархата и мизогиније у контексту његовог разумевања (Bretherton, 2017). Таква анализа нужно обухвата анализу структурних, културних и родних улога унутар одређеног друштва, као и начина на које друштво и систем социјалне заштите „реагују” на жене.

У европском контексту, доступни налази указују на то да је род континуирано повезан с различитим трајекторијама кроз бескућништво. Путеви жена кроз бескућништво повезани су с породичним насиљем, заштитом жена коју спроводи систем социјалне заштите (углавном у ситуацијама када зависна деца живе са њима), као и са склоношћу жена да користе подршку неформалних мрежа пре него система социјалне заштите (Savage, 2016). Међутим, ово се често превиђа и занемарује у постојећим истраживањима бескућништва која се ослањају на концептуализације и методологију које су развијене када се бескућништву прилазило предоминантно као друштвеном проблему међу одраслим мушкарцима самцима (Anderson & Rayens, 2004).

Поједини теоретичари (Bretherton, 2017) истакли су да постоје две ситуације (означене и као „варијабле“) које утичу на начин на који се посматра бескућништво жена. Прва се огледа у тенденцији да се проблем бескућништва углавном обрађује из мушког угла, што није необично узимајући у обзир да већину примарних бескућника чине мушкарци, чије бескућништво налази свој израз примарно на улици и у склоништима за хитне случајеве. Жене су, с друге стране, чешће укључене у тзв. прикривене облике бескућништва (привремени живот унутар домаћинства пријатеља или родбине) које је теже идентификовати. Поједини теоретичари сматрају да прикривени облици бескућништва жена имају сврху очувања њиховог ранијег идентитета: „оно је за жене нарочито битно, с обзиром на негативну и изразито сексуализовану конотацију коју за собом повлачи слика жене на улици, тј. имплицитну претпоставку да је реч о проститутки” (Jugović & Luković, 2012, str. 17). Друга

ситуација/„варијабла” је по природи концептуална и административна. Жене које потраже смештај у склоништима често се не посматрају као бескућнице, већ као жртве породичног насиља.

Феминисти такође тврде да кроз историју жене често нису имале моћ да дефинишу сопствене стамбене потребе или да обезбеде смештај независно од мушкарца услед укореењених партијархалних образаца. У том контексту истакнуто је да је задатак феминизма да препозна бројне начине на које јавни фактори структуришу животе жена.

Постструктуралистичка анализа (бескућништва) тежи да избегне тенденције многих теорија, укључујући и феминистичку, ка монокултурализму и есенцијализму (Neale, 1997).⁸ У том контексту сматра се да не постоје никакве велике структурне силе које изазивају бескућништво, али се увиђа да постоје силе које потпомажу неправду и чине вероватним да ће одређене особе проћи горе од других када је реч о стамбеним приликама. Како би подупрла ову претпоставку, поједина истраживања (нпр. Anderson et al., 1993) показала су да поред недостатка адекватног приуштивног трајног смештаја, постоји низ личних особина за које се чини да повећавају вероватноћу за бескућништво (нпр. раса, пол, старост, брачни статус, класа, здравље, запослење и ранији стамбени услови). Такође, поједини теоретичари (Foucault, 1979) скренули су пажњу да је основни циљ било које политике да „нормализује” бескућнике. Такав приступ читава се у покушајима да се рехабилитују особе које нису изградиле „стабилан начин живота” или напорима да се оне „реформишу” путем интервенција социјалних радника.⁹

Комплементаран постструктуралистичкој анализи субјективности и моћи, постмодернизам (с нагласком на језику и деконструкцији) такође може да понуди значајне увиде у разумевање бескућништва. У исто време, процес деконструкције значења открива слабости својствене и постмодернистичким и постструктуралистичким аргументима. Те слабости односе се на укореењену тенденцију ка апсолутној субјективности, релативности и ирационалности у већем делу постмодернистичке мисли. Ове слабости евидентне су (и) при анализи појмова „дом” и „бескућништво”.

Појам „дом” подразумева више од пуког склоништа. Дом се повезује с материјалним условима и стандардима, приватношћу, простором, контролом, топлином, удобношћу, стабилношћу, безбедношћу, сигурношћу, избором, самоизражавањем и

⁸ Постструктурализам је претежно деконструктиван по својој природи и наглашава диверзитет, фрагментацију, субјективност, релативност и ирационалност. Претпоставке о узрочности оспоравају се на основу тога што не може постојати јединствена опресивна сила (нпр. капитализам или патријархат) нити јединствено решење за сваки унапред дефинисан друштвени проблем. Анализе неједнакости, моћи и друштвене неправде стога треба да полазе од локализованијег, специфичнијег и конкретнијег нивоа.

⁹ Ипак, Фуко (Foucault, 1979) је оптимистичан и сматра да се политички „отпор” може јавити, односно, да се неправда може „одупрети” у одређеним тачкама у којима се манифестују. Штавише, пошто се отпор може јавити на различитим тачкама или нивоима, може постојати и мноштво начина на које појединци могу деловати како би преузели одређену контролу над сопственим животима. На пример, становници хостела или других видова привременог смештаја за бескућнике могу стећи већа права или контролу над управљањем тим смештајем или већи избор у свакодневном животу унутар таквог смештаја.

физичким и емоционалним благостањем. Ти критеријуми мењају се кроз историју, у складу с домаћинством о коме је реч, са особама које у њему живе и са превалентном економском, друштвеном и политичком климом. Тиме се ниједна дефиниција дома не може сматрати апсолутном (Saunders & Williams, 1988). Такође, дом представља и нешто више од друштвено-просторног система. Он је и идеолошки конструкт који се налази „тамо где је срце“ (енг. *home is where the heart is*). Додатно, не постоји јасно разграничење између реалних и идеалних значења дома и бескућништва (Sommerville, 1992). За свако људско биће, дом је у некој мери обликован личним уверењима по питању тога шта чини дом.¹⁰

Дакле, постоји граница до које је фокус на језику и деконструкцији унутар постмодернистичких аргумената од помоћи. Постмодернистички фокус на језик може открити много тога о значењу бескућништва, али знатно мање о његовим узроцима или адекватној реакцији друштва на ту појаву. Такође, постоји опасност да уколико се искуства изражавају само на приватан и личан начин који је ослобођен јавног језика и разумевања, узроци изгубе своју политичку тежину.

Из еколошке перспективе, бескућништво се може разумети као резултат интеракције фактора ризика у распону од индивидуалних услова до социоекономских структура и фактора средине (Barron, 2004; Nooe & Patterson, 2010). У суштини, овај приступ предлаже концептуални модел који укључује анализу четири фактора: биопсихосоцијалних фактора ризика, индивидуалних и социјалних исхода, временске димензије/трајања бескућништва и смештајног статуса и исхода (Nooe & Patterson, 2010, pp. 106). Биопсихосоцијални фактори ризика обухватају низ фактора укључујући индивидуалну биологију и развој (годиште, пол, здравствени статус, расу, етницитет) и околности као што су култура, образовање, брачни статус, дискриминација, доступност ресурса и са тим повезано сиромаштво и његов утицај на стамбене прилике и стабилност. У случају индивидуалних и социјалних исхода, пажња се усмерава на бројне штетне исходе по популацију бескућника – нпр. здравствене проблеме (физичке и психичке), недостатак или немогућност приступа здравственој нези, лошу исхрану и глад (Nooe & Patterson, 2010, pp. 122). Посебна пажња посвећена је вези између злоупотребе супстанци и бескућништва. Један од најозбиљнијих узрока бескућништва је и неадекватна социјална подршка пријатеља, породице и институција, што често резултира социјалном изолацијом. Наредна последица бескућништва евидентна је у лошим образовним приликама и постигнућима које нарочито погађају децу.¹¹ Још један од исхода бескућништва је и сексуално злостављање. После „уласка“ у бескућништво, ризик од сексуалног злостављања често расте, поготово за припаднике одређених група (нпр. трансродне особе) (Kushel et al., 2003). У ширем контексту, заједница често стигматизује и „прогања“ популацију бескућника.¹² Евидентан је и тренд ка криминализацији бескућништва, у смислу

¹⁰ На пример, особа не мора имати дом/кров над главом, али се у исто време не мора сматрати бескућником, јер је „улица његов дом“. Слично томе, људи могу имати веома добре материјалне услове у смислу смештаја, а опет сматрати да немају дом.

¹¹ У поређењу са својим вршњацима, деца бескућници имају отежан приступ школи, проблеме у континуитету образовања и показују нижа постигнућа (Rafferty & Shinn, 1991).

¹² 'Прогон' бескућника из јавних простора, посебно из централних урбаних зона великих градова може да се објасни настојањем да се сачувају одређени имиџ града и (висока)

употребе кривичноправног система као механизма који треба да понуди решење проблема бескућништва наоштрб хуманијих решења (Nooe & Patterson, 2010, pp. 123). У односу на општу популацију, бескућници имају више стопе лишавања слободе (Greenberg & Rosenheck, 2008). У поређењу са другим затвореницима, бескућници су чешће извршиоци имовинских злочина, пате од менталних болести и злоупотребе супстанци. Учестале карактеристике међу бескућницима – социјална изолација, менталне болести, злоупотреба супстанци, сиромаштво и друге – представљају висок фактор ризика за самоубиство (Christensen & Garces, 2006). Популација бескућника је посебно подложна бављењу проституцијом што је повезано са овисношћу. Један од најозбиљнијих социјалних узрока бескућништва је сиромаштво. У одређеном смислу, бескућници представљају „најсиромашније од сиромашних” (Nooe & Patterson, 2010, pp. 125).

Када је реч о трећем фактору – временској димензији – еколошки приступ ставља нагласак на чињеницу да је бескућништво варијабилан феномен, као и да категоризација временске димензије бескућништва представља знатан дефиницијски изазов. Наиме, наглашава се да постојећи термини као што су „краткорочно”, „ситуационо”, „транзитно”, „епизодно” и „хронично” бескућништво нису адекватно и прецизно дефинисани у релевантној литератури (Kuhn & Culhane, 1998; Nooe & Patterson, 2010).¹³

Четврта димензија представља континуум стамбених аранжмана бескућника (Nooe & Patterson, 2010, pp. 131). Наиме, ова димензија осветљава стварне и потенцијалне путеве транзита између стамбених категорија. Највидљивија манифестација ових категорија је обитавање на улици (енг. *street dwelling*) које укључује опције ноћења на улици, у возилу или у привременим камповима (Nooe & Patterson, 2010, pp. 132). Надаље, колективно становање (енг. *shared dwelling*) јесте аранжман који користе особе под ризиком да постану бескућници, или они који су у транзитном периоду изласка из бескућништва. Склоништа за хитне случајеве обично се налазе у урбаним областима и готово да немају рестрикција по питању приступа. Остали стамбени аранжмани обухватају затвор, хоспитализацију и транзитни смештај (који омогућава индивидуама и породицама да се уселе у стабилнији смештај до две године).

вредност земљишта на тржишту, а тиме и позиције урбаних моћника и њихова перцепција пожељних карактеристика урбаног простора. Уклањање бескућника додатно се убрзава с процесом централизације. Протеривањем бескућника као једних од актера у јавном урбаном простору, заправо, се негира њихово право на град (Lefevr, 1977). Како истичу Бергамасчи, Кастрињано и Де Рубертис (Bergamaschi, Castrignanò & De Rubertis, 2014: 51), специфичност односа бескућника и јавног урбаног простора огледа се у томе да за њих не постоји дихотомија простора на јавни и приватни – њихов приватни простор је уједно и јавни, и обрнуто. Интересантно објашњење феномена невидљивости бескућништва у урбаним центрима (пример Денвера) дају Лангегер и Костер (Langegger & Koester, 2016).

¹³ Поједини теоретичари (Kuhn & Culhane, 1998) начинили су типологије бескућништва које повезују трајање или број епизода бескућништва са групама или типовима бескућника. Тако се нпр., међу „транзитним” бескућницима преобладају јављају млађе особе које имају мање проблема у вези са менталним здрављем и злоупотребама супстанци.

Закључак

Ослањајући се на низ теоријских приступа и праваца, у овом раду покушали смо да проширимо разумевање концепта бескућништва. Наиме, теоријске анализе могу помоћи у објашњавању разлога зашто људи постају бескућници, а да се при том не класификују као пасивне жртве или кривци одговорни за сопствену ситуацију. Такође, могу указати на то да је могуће супротставити се друштвеним неправдама или социјалним проблемима. Тиме се превазилазе симплицистичка објашњења личних и друштвених проблема која се заснивају на структури наспрам агентивности. Ипак, досадашње интерпретације бескућништва не нуде објашњење тога како би се могло задржати значење концепата и структурних сила, а да се при том не изгуби осећај за њихову субјективност и релативност. На пример, како би се у неком истраживању могао дефинисати концепт бескућништва, а да се не занемари очигледна разноликост искустава на које се појам односи? Или, како би одређена политика или пракса могла да одговори на проблем бескућништва на начин који обухвата и задовољава многе и променљиве потребе бескућника?

Неоспорно је да бескућништво има снажну родну димензију. Упркос томе, већина ранијих теоријских елаборација ове проблематике није узимала у обзир род као релевантну варијаблу. Новија истраживања поцртавају значај рода, поготово у контексту различитих трајекторија мушкараца и жена кроз бескућништво и из бескућништва. Како би се постмодернизам и постструктурализам показали као корисна аналитичка средства, они морају бити способни да разумеју субјективно искуство, али уједно и да га повежу са структурним факторима. Еколошки приступ успео је да превазиђе негативне аспекте пређашњих теоријских елаборација бескућништва фокусом на интеракцију фактора ризика у распону од индивидуалних услова до социоекономских структура и фактора средине. Из тог разлога, овај приступ поседује значајан експланаторни потенцијал ове проблематике.

Представљене теоријске перспективе бескућништва, као и њихова критика важни су како би се формирао утемељен и непристрасан став и однос према људима који су у ситуацији бескућништва. Ово је посебно релевантно имајући на уму да из ставова и разумевања одређеног проблема произлази и конкретно деловање – подршка и помоћ особама које су у овој животној ситуацији.

Како би се развили квалитетни програми помоћи и подршке лицима у ситуацији бескућништва, оно најпре мора бити препознато као друштвени проблем. Затим, потребно је темељно истражити етиологију и феноменологију овог проблема. Такође је изузетно важно применити интердисциплинарни приступ у анализи овог проблема, као и инсистирати на свеобухватној укључености различитих институционално одговорних актера. Иако је ван домета овог рада, аутори сматрају да је неопходно обезбедити правне и политичке инструменте који подржавају све активности превенције и сузбијања бескућништва.

Ana Lj. Bilinović Rajačić¹
Jovana M. Čikić²
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy, Department of Sociology
Novi Sad (Serbia)

THEORETICAL APPROACHES AND DIRECTIONS IN THE RESEARCH OF HOMELESSNESS: A CRITICAL ANALYSIS³

(Translation In Extenso)

Abstract: Homelessness is often explained simplistically and somewhat atheoretically, as a housing problem or as a social welfare issue caused by structural or individual factors. Such dualistic explanations are not quite adequate and policies of prevention and combating homelessness formed under their influence have proven to be inefficient. Thus, we have analyzed three approaches – life-story approach, homelessness pathways approach and the (sub)culture of homelessness – as means for improvement of understanding the overall experience of homelessness (its causes, paths through and from homelessness as well as outcomes). Special attention was given to the analysis of the aspects of selected theories (feminist, poststructuralist, postmodernist and ecological) and pointing to the fruitfulness of their insights while analyzing homelessness. This paper is based on the analysis of the works of the relevant authors/representatives of selected theoretical perspectives and approaches. The aim of this paper is to provide a critical review of the theoretical understanding of homelessness, as well to expand the understanding of this social phenomenon.

Keywords: homelessness, (sub)culture of homelessness, “homelessness pathways”, “life-stories”, theories of homelessness.

Introduction

Homelessness is a phenomenon that is present in all modern societies, and “the risk of entering a homelessness situation and living through this experience is present not only in underdeveloped and developing societies, but also in the advanced countries of the West” (Ljubičić, 2017, p. 182–183). The actuality of the phenomenon of homelessness as the most transparent form of social exclusion, poverty, discrimination and marginalization lies mainly in the current conditions of economic crisis, which distorts the social functions of the state

¹ ana.bilinovic@ff.uns.ac.rs

² jovana.cikic@ff.uns.ac.rs

³ The paper is part of the research on projects *Importance of Participation in Social Networks for Adaptation to the European Integration Processes* (179037) and *Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization Within the Danube Region* (III 46006) funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

and contributes to the increase of poverty and increases the risk of it (Jugović & Luković, 2012). “Vulnerable societies” such as transition societies are most susceptible to these changes. In this context, “homelessness is often referred to as the social cost of transition” (Žarković, Petrović & Timotijević, 2012, p. 7)⁴. At the same time, it is a multidimensional phenomenon whose comprehensive analysis requires insight into economic, demographic, political, social, migration, urban/spatial, value and subcultural processes. Bearing in mind the above, it can be concluded that this is a significant social problem and a topic that (should) deserve the attention of sociologists.

In the broadest sense, homelessness means living in poor conditions, mostly on the street. This “minimalist” definition is very popular in the literature on this topic. Paradoxically, it explains little. Broader interpretations of this term also include the conditions in which homeless people live, e.g. living in multi-family or substandard housing or households, exposure to high levels of noise, pollution or sources of infection, as well as “unsafe housing” or “unbearable housing conditions” (Watchman & Robson, 1989; cited by Neale, 1997, p. 48). From the above it is evident that homelessness is an integral part of the housing system and inseparable from other aspects of housing needs.

It is useful to view homelessness as a continuum “from home to homelessness” (Watson & Austerberry, 1986; cited according to Neale, 1997, p. 48), thus becoming more than a mere administrative category. Namely, at one end of the continuum there is a situation of living in poor conditions and at the other, living in unsatisfactory or unsafe housing conditions. In this way, homelessness can be analyzed as a “fluid” phenomenon that is closer or further to one end of the spectrum of housing needs and experiences. Homelessness also involves deprivation on many levels: physiological (lack of comfort or warmth), emotional (lack of love or joy), territorial (lack of privacy), ontological (lack of rootedness in life, anomie) and spiritual (lack of hope and purpose) (Somerville, 1992, pp. 532–533).

Defining homelessness, its characteristics and causes has varied throughout history and influenced the way people in the state of homelessness have been viewed and treated. In this regard, the first part of the paper will outline the dominant theoretical viewpoints on the causes of homelessness, as per the time of their emergence and dominance in the study of homelessness. In the second part of the paper, some contemporary theoretical approaches to the study of homelessness are analyzed – feminist, post-structuralist, post-modernist and environmental approaches, with the aim of understanding the features of current reflection on the phenomenon of homelessness. The basis for the paper are the works of the relevant authors/representatives of selected theoretical directions and approaches.

Causes of homelessness – an overview of dominant theoretical views

Homelessness is a phenomenon with a long history, and necessarily requires a consideration of the socio-historical context in order to identify the common and distinctive

⁴ The most common direct causes of homelessness in countries in transition (including Serbia) include: privatization of housing and reduction/disappearance of the social housing system, rising housing prices, indebtedness and other major housing costs, housing confiscation policies (as a result of mortgages and unpaid costs), unemployment and job insecurity, rising poverty and divorce, as well as “reducing the family’s ability to be a buffer zone of social security” (Žarković, Petrović & Timotijević, 2012, p. 7).

characteristics of its manifestation over time (Kostić & Mihajlović, 2012, p. 55). It is most often linked to the “history of poverty” (Kostić & Mihajlović, 2012) and the “pathology of poverty” (Jugović & Luković, 2012, p. 12).

The literature on homelessness (Anderson et al. 1993; Kushel et al. 2003; Fitzpatrick, 2005; Neale, 1997; Somerville, 1992 et al.), and its prevention and suppression policies have been dominated by two theoretical approaches that have polarized the debate about the causes of homelessness. The first approach emphasizes individual explanations, while the second focuses on structural factors. Although the conceptual framework of “individuals versus structures” has been simplified for the contemporary understanding of homelessness, it is historically relevant and persists in theoretical elaborations on this topic.

Individual explanations are divided into two streams (Neale, 1997). According to the former, individuals are held responsible (and thus guilty) for their position. From the beginning of the New Age to the 1960s, the stereotype dominated that homeless people were viewed as deviants, maladjusted, social parasites, alcoholics, and vagrants (Kostić & Mihajlović, 2012). Such discourse was characteristic of the representatives of conservative perceptions, who were criticized for attempting to psychiatrize social problems (Jugović & Luković, 2012). Thus, the problem of homelessness was approached from the perspective of individual social pathology (Jugović & Luković, 2012), in the presence of moralistic condemnation. Thus, the policy of suppressing this type of homelessness was minimal and generally came down to providing basic accommodation (Neale, 1997, p. 49). According to another stream, people become homeless due to personal shortcomings or failures for which they cannot be fully blamed. It is therefore considered that such persons should be provided with humanitarian assistance – mainly in the form of psychiatric treatment or assistance by social workers – in order to make them (again) functional. According to this current, minimalist solutions are generally considered insufficient (Neale, 1997, pp. 49).

Structural explanations of homelessness dominated the 1960s through the 1980s, with the assumption that reasons for homelessness lie within broader social and economic factors (Neale, 1997). In this context, the occurrence of homelessness is seen in the interaction of

“structural causes (poverty, economic and housing policies of the state), institutional causes (e.g., children being raised in institutions, leaving penitentiary or psychiatric institutions), causes related to social relations (e.g., family and individual causes (such as impaired mental health)” (Jugović, 2012, pp. 7–8).

Adequate approach to homelessness therefore requires intervention on a broader social basis, e.g. through subsidies for the purchase of apartments/houses or through a direct provision of temporary or permanent accommodation.

Since the 1980s, academia has referred to the “new orthodoxy” (May, 2000, pp. 613), which explains homelessness in the context of a specific combination of structural factors (e.g., characteristics of the labor market or housing sector) and personal problems and preferences, i.e., risk factors. Specifically, structural factors (especially poverty) create favorable conditions for the occurrence of homelessness, while individual factors determine the likelihood of a person becoming homeless in these conditions. People who are recognized for these factors are considered to have an “increased risk” of homelessness (Jones & Pleace, 2010; cited according to Somerville, 2013, p. 5).

Some theorists (Fitzpatrick, 2005) have criticized the “new orthodoxy” on several grounds. It was pointed out that none of the factors, whether structural or individual, was sufficiently precise, nor was the relationship between them adequately understood. For example, irresponsible parenting or marriage breakdown can contribute to homelessness, and by nature, these factors can be structural, individual, both, or neither of the two (Fitzpatrick, 2005, p. 5). Another problem is that homelessness is considered a “social fact” (Durkheim, 1982), i.e., for the truth about social relations that can be measured or quantified independently of the reality of human experience, as well as a “residential fact”, where it is viewed as one-dimensional, as a mere physical state. The next problem is that this orthodoxy is not really new at all, as homelessness has long been thought to be caused by the failure of the relationship between the individual and society.

Contemporary analysis of homelessness is set in the context of economic turmoil in modern societies of the 20th century, which has resulted in a decrease in the availability of adequate housing for poorer people (Kostić & Mihajlović, 2012, p. 69). This analysis is predominantly based on three approaches. The first approach, “life stories/histories” (Somerville, 2013; Thomas & Dittmar, 1995; Mau 2000) is based on a qualitative analysis of the “stories of the marginalized” (in this case, homeless people) and focuses on the chronology and interpretation of the events of the person in the center of the story. This approach provides insight into the many different contexts and processes associated with the biographies of homeless persons. Essentially, the approach is turned to giving voice to the marginalized/homeless. It is also a useful analytical tool in attempting to connect the personal with the social and the structural, as well as “a valuable means of explaining... the experiences and problems of moving from one social situation and milieu to another” (Chamberlayne et al., 2002; cited by: Šikić – Mićanović, 2013, pp. 100). On the other hand, this approach has been criticized in the context of the broader debate “realism/ constructionism”. For constructivists, life stories/histories represent a “biographical illusion” (Šikić – Mićanović 2013, pp. 100), which arises by selecting a significant event from one’s own past and then creating a causal link between them. In other words, such narratives are not adequate representations of experience.

Another approach to analyzing homelessness that we will turn our attention to is the so-called the homelessness pathway (Somerville, 2013, pp. 7). The path of homelessness is defined as “the path of one person or household to homelessness, the experience of that person or person in homelessness, and his or her journey from homelessness to safe accommodation” (Anderson & Tulloch, 2000; cited according to Somersville, 2013, p. 7). This approach seeks to identify and analyze the different homelessness pathways depending on key characteristics such as gender, race, age, household type, and life experience. Therefore, the focus is on the quantitative analysis of the sociodemographic characteristics of the homeless population and the search for characteristic patterns of behavior and living in relation to these characteristics. The assumption is that such an analysis would allow homeless services to be targeted more effectively to meet the diverse needs of different groups⁵. In addition, it is emphasized that there may be a series of “key moments” or “milestones” where the life situation of the homeless person changes and moves in a new

⁵ Anderson and Tulloch (Anderson & Tulloch, 2000; cited according to Somersville, 2013) cite a series of studies showing how young men and women move along different paths to exit homelessness. Young women are less likely to sleep on the street than men, are more often legally recognized as

direction (Somerville, 2013, p. 10). These milestones make the journey through/from homelessness complex and difficult to follow. For example, a longitudinal study on the pathways through homelessness and from homelessness (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008; cited according to Somerville, 2013) identified three pathways that young homeless people, Dublin residents, make. These pathways have been designated as: *independent exits from homelessness*, *dependent exits from homelessness* and *continuing homelessness* (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008; cited according to Somerville, 2013, p. 12). Most independent homelessness exits implied a return to the parental home, although this did not eliminate the possibility of an unstable housing situation in the future. Dependent exits meant moving into temporary housing or care (such as guardianship) with the help of state or volunteer services. Members of this group were more likely to return to homelessness than those who independently came out of homelessness. Continued homelessness meant a rapid transition between different housing situations, where episodes of sleeping on the street or staying in unstable accommodation generally occurred.⁶

In addition, study findings indicate that the longer a person remains homeless, the more difficult it is to get out of the “vicious circle” of homelessness, and the greater the chance that they will use different forms of institutional accommodation such as shelters.

The approach to “homelessness pathways” has been criticized on several grounds. It has been pointed out that the concept is not sufficiently defined (Neale, 1997). For example, in the case of homeless young people, it is not tied to any specific theory about the transition from childhood to adulthood. Also, the very concept of homelessness pathways depends on the ability to recognize common themes in the life stories of different individuals, with the possibility that different researchers will recognize completely different topics. It should also be noted that most of the relevant research has focused on homeless young people, and it is very possible that pathways in other age groups are significantly different.

Third, the cultural approach to homelessness originates from ethnographic studies of homeless districts in the United States, and mainly concerns with the ways of entering homelessness (Wallace, 1968, p. 97). This approach is characterized by concepts such as the mother culture, the homeless subculture, the multidimensionality of homelessness (lack of rootedness, isolation and desocialization) and the identification of a clear path or trajectory from the “basic network of society” to homelessness (Somerville, 2013, p. 20).

In *The Culture of Homelessness*, Ravenhill (Ravenhill, 2008) focuses on social networks of homeless people and their subculture. She (Ravenhill, 2008) looks at the process of making people homeless from a cultural rather than a structural point of view, as learning how to be homeless, through numerous experiences of life on the street, and then, as a process of adapting to a homeless culture that often involves creating/strengthening addiction, crime,

prioritizing assistance when they have children, and are more likely to leave home due to domestic violence.

⁶ These pathways have identified factors that facilitate or impede homelessness. Factors facilitating the exit include adequate housing, family and practical support, new social connections, addiction treatment, and education or training. Factors that made it difficult to exit were, in addition to the absence of the aforementioned facilitating circumstances, stay at adult homeless shelters after the age of 18, lack of employment opportunities, mental health problems and problems arising from the experience of homelessness alone (Mayock, Corr & O’Sullivan, 2008 cited according to Somerville, 2013, pp. 12).

prostitution and other risky behavior. Ravenhill also refers to the homeless industry as part of the homeless culture, providing shelters and help centers, including even police and hospitals, and helping to make the culture more stable and unified – “it represents a strong link between the subculture and the parent society” (Ravenhill, 2008, pp. 176).

Given the multidimensionality of the phenomenon, exiting homelessness can be extremely difficult. Ravenhill implicitly criticizes simplistic approaches to returning to a stable life that focus primarily on housing, employment, needed treatments, not embracing all dimensions. She describes four “catalysts” that start the exit from homeless culture. First, the person is overwhelmed by the feeling that they have touched the bottom and that things can only go better from that position (Ravenhill, 2008, p. 185). This is also described as a “tipping point” (McNaughton Nicholls, 2010, pp. 30–31).⁷ Another catalyst is a sudden shock or trauma, such as physical assault, rape, an accident leading to a handicap, the death of a close friend from the street, or a near escaped death (Ravenhill, 2008, p. 186). It is possible that such incidents make the homeless feel like they have touched the bottom (the first catalyst) or at least lead them to conclude that life on the street is too dangerous. On the other hand, it is not clear why such traumas would have a positive effect on the homeless instead of pushing them further into depression and despair (Somerville, 2013, pp. 23).

The other two catalysts are factors that pull people out of homelessness. One is the realization that someone outside the homeless culture, e.g. a family member, cares about them. The fourth catalyst is the availability of support and counseling by a spectrum of people and organizations outside the homeless culture, mainly within the homeless care sector. Such support is different from the support of family and loved ones (third catalyst) because “the person who shows that he/she cares is not necessarily the person who can provide assistance” (Ravenhill, 2008, p. 186).

Some theorists (Fitzpatrick, 2005; Melnitzer, 2007; Nooe & Patterson, 2010; Neale, 1997) have criticized the cultural approach, considering that “homelessness ... is not a cultural phenomenon but a manifestation of objective material and social conditions” (Fitzpatrick, 2005, pp. 12). This makes the causes of homelessness to be recognized mainly as structures of different types (economic, residential, and patriarchal/interpersonal) along with individual traits (essentially, factors that reduce personal resilience). Such a conceptualization of homelessness, on the other hand, is one-dimensional, because excluding its interpretation of homelessness as a cultural phenomenon also eliminates many of its non-physical dimensions (Somerville, 2013, p. 16).

Recent theoretical approaches to the analysis of homelessness

In the next part of the paper, some recent theoretical approaches to the analysis of homelessness will be presented and analyzed, namely, feminist, post-structuralist, post-modernist and environmental approaches. The choice of these approaches is conditioned by their actuality, representation in recent literature analyzing homelessness (Barron, 2004; Nooe & Patterson, 2010; Savage, 2016; Bretherton, 2017; Christensen & Garces, 2006, etc.),

⁷ However, it is not clear why someone who has long been homeless would suddenly decide that they want to change their lives. Further research is necessary to understand how such decisions are made.

as well as the tendency to point out to power relations and language in the (de)construction of homeless identities (in the context of post-structuralist and post-modernist analysis).

The feminist analysis of homelessness is characterized by a focus on the social construction of homelessness and the roles of patriarchy and misogyny in the context of its understanding (Bretherton, 2017). Such an analysis necessarily involves an analysis of the structural, cultural and gender roles within a particular society, as well as the ways in which society and the social protection system “respond” to women.

In the European context, available findings suggest that gender is continuously linked to different trajectories through homelessness. The paths of women through homelessness are linked to domestic violence, the protection of women by welfare systems (mainly in situations where dependent children live with them), and women’s tendency to use informal support networks rather than welfare systems (Savage, 2016). However, this is often overlooked and disregarded in the existing studies on homelessness that rely on conceptualizations and methodologies developed when homelessness has been approached predominantly as a psychological problem among adult male adults (Anderson & Rayens, 2004).

Some theorists (Bretherton, 2017) have pointed out that there are two situations (also referred to as “variables”) that affect the way women are viewed as homeless. The first is the tendency that the problem of homelessness is mainly addressed from a male perspective, which is not unusual given that most primary homeless people are men, whose homelessness is apparent primarily in the street and in emergency shelters. Women, on the other hand, are more often involved in the so-called covert forms of homelessness (temporary living within the household of friends or relatives) that are more difficult to identify. Some theorists believe that the covert forms of homelessness of women have the purpose of preserving their earlier identity: “it is especially important for women, given the negative and highly sexualized connotation that the image of a woman on the street entails, that is, the implicit assumption that she was a prostitute” (Jugović & Luković, 2012, p. 17). The second situation/“variable” is conceptual and administrative in nature. Women seeking shelter are often seen not as homeless, but as victims of domestic violence.

Feminists also claim that throughout history, women have often not had the power to define their own housing needs or to provide housing independent of men due to entrenched patriarchal patterns. In this context, it has been pointed out that the task of feminism is to recognize the numerous ways in which public factors structure the lives of women.

Poststructuralist analysis (of homelessness) tends to avoid the tendencies of many theories, including feminist, towards monoculturalism and essentialism (Neale, 1997)⁸. In this context, it is considered that there are no major structural forces that cause homelessness, but it is recognized that there are forces that support injustice and make it likely that certain people will have more difficulties than others when it comes to housing opportunities. To support this assumption, some studies (e.g., Anderson et al., 1993) have shown that, in addition to lack of adequate affordable permanent housing, there are a number of personal

⁸ Poststructuralism is predominantly deconstructive in nature and emphasizes diversity, fragmentation, subjectivity, relativity and irrationality. The assumptions of causality are disputed on the grounds that there can be no single oppressive force (e.g., capitalism or patriarchy) nor a unique solution to any predefined social problem. Analyses of inequality, power and social injustice should therefore start from a more localized, specific and concrete level.

traits that appear to increase the likelihood of homelessness (e.g., race, gender, age, marital status, class, health, employment and previous housing). Also, some theorists (Foucault, 1979) have pointed out that the primary goal of any policy is to “normalize” the homeless. Such an approach is evident in attempts to rehabilitate people who have not built a “stable lifestyle” or in efforts to “reform” them through the intervention of social workers⁹.

Complementary to post-structuralist analysis of subjectivity and power, postmodernism (with its emphasis on language and deconstruction) can also offer significant insights into understanding homelessness. At the same time, the process of deconstruction of meaning reveals weaknesses inherent in both postmodern and post-structuralist arguments. These weaknesses relate to a rooted tendency towards absolute subjectivity, relativity and irrationality in much of postmodern thought. These weaknesses are evident (also) in the analysis of the terms “home” and “homelessness”.

The term “home” means more than mere shelter. The home is linked with material conditions and standards, privacy, space, control, warmth, comfort, stability, security, safety, choice, self-expression and physical and emotional well-being. These criteria change throughout history, in accordance with the household in question, with the people living there and with the prevalent economic, social and political climate. Thus, no definition of home can be considered absolute (Saunders & Williams, 1988). The home is also something more than a socio-spatial system. It is also an ideological construct claiming that home is where the heart is. In addition, there is no clear demarcation between the real and ideal meanings of home and homelessness (Sommerville, 1992). For every human being, a home is to some extent shaped by personal beliefs about what constitutes a home.¹⁰

Thus, there is a limit to which the focus on language and deconstruction within postmodernist arguments is helpful. The focus that postmodernists place on language can reveal much about the meaning of homelessness, but much less about its causes or the society’s adequate response to the phenomenon. Also, there is a danger that if experiences are expressed only in a private and personal way that is free of public language and understanding, the causes will lose their political weight.

From an environmental perspective, homelessness can be understood as a result of the interaction of risk factors ranging from individual conditions to socioeconomic structures and environmental factors (Barron, 2004; Nooe & Patterson, 2010). Essentially, this approach proposes a conceptual model that includes the analysis of four factors: biopsychosocial risk factors, individual and social outcomes, temporal dimension/duration of homelessness, and housing status and outcomes (Nooe & Patterson, 2010, p. 106). Biopsychosocial risk factors include a number of factors including individual biology and development (age, gender,

⁹ However, Foucault (1979) is optimistic and believes that political “resistance” can occur, that is, injustices can be “resisted” at certain points where they manifest themselves. Moreover, since resistance can occur at different points or levels, there can be many ways in which individuals can act to take some control over their own lives. For example, residents of hostels or other forms of temporary accommodation for the homeless may acquire greater rights or control over the management of such accommodation, or greater choice in the daily life within such accommodation.

¹⁰ For example, a person does not have to have a home/roof over their head, but at the same time he/she does not have to be considered homeless because “the street is their home”. Similarly, people may have very good material conditions in terms of accommodation and yet consider themselves to have no home.

health status, race, ethnicity) and circumstances such as culture, education, marital status, discrimination, availability of resources and related poverty and its impact on housing opportunities and stability. In the case of individual and social outcomes, attention is drawn to a number of adverse outcomes across the homeless population – e.g. health problems (physical and mental), lack or inability to access health care, poor nutrition and hunger (Nooe & Patterson, 2010, p. 122). Particular attention has been paid to the link between substance abuse and homelessness. One of the most serious causes of homelessness is inadequate social support from friends, family and institutions, which often results in social isolation. Another consequence of homelessness is evident in poor educational opportunities and achievements that particularly affect children.¹¹ Sexual abuse is another outcome of homelessness. After “entering” homelessness, the risk of sexual abuse often increases, especially for members of certain groups (e.g. transgender persons) (Kushel et al., 2003). In a broader context, the community often stigmatizes and “persecutes” the homeless population.¹² There is also a clear trend towards the criminalization of homelessness, in terms of using the criminal justice system as a mechanism to offer solutions to homelessness at the expense of more humane solutions (Nooe & Patterson, 2010, p. 123). Relative to the general population, homeless people have higher incarceration rates (Greenberg & Rosenheck, 2008). Compared to other prisoners, homeless people are more likely to be perpetrators of property crimes, suffer from mental illness and substance abuse. Frequent characteristics among homeless people – social exclusion, mental illness, substance abuse, poverty and others – are high risk factors for suicide (Christensen & Garces, 2006). The homeless population is particularly vulnerable to prostitution, which is in connection to addiction. One of the most serious social causes of homelessness is poverty. In a sense, the homeless represent the “poorest of the poor” (Nooe & Patterson, 2010, p. 125).

When it comes to the third factor – the temporal dimension – the ecological approach emphasizes the fact that homelessness is a variable phenomenon, and that categorizing the temporal dimension of homelessness poses a considerable definitional challenge. Specifically, it is emphasized that existing terms such as “short-term,” “situational,” “transit,” “episodic,” and “chronic” homelessness are not adequately and precisely defined in the relevant literature (Kuhn & Culhane, 1998; Nooe & Patterson, 2010).¹³

¹¹ Compared to their peers, homeless children have difficult access to school, problems in continuing education, and show lower achievement (Rafferty & Shinn, 1991).

¹² The ‘persecution’ of the homeless from public spaces, especially from the central urban areas of large cities, can be explained by the effort to preserve a particular image of the city and the (high) value of land on the market, and thus the position of urban power and their perception of desirable features of urban space. Removal of the homeless is further accelerated with the process of gentrification. The expulsion of the homeless as one of the actors in the public urban space, in fact, denies their right to the city (Lefevr, 1977). As Bergamaschi, Castrignanò and De Rubertis (Bergamaschi, Castrignanò & De Rubertis, 2014: 51) point out, the specificity of the relationship between homeless and public urban space is reflected in the fact that, for them, there is no dichotomy of space to public and private – their private space is also public, and vice versa. An interesting explanation of the phenomenon of invisibility of homelessness in urban centers (Denver example) is provided by Langegger and Koester (Langegger & Koester, 2016).

¹³ Some theorists (Kuhn & Culhane, 1998) have designed homeless typologies that relate the duration or number of episodes of homelessness to groups or types of homeless people. For example,

The fourth dimension represents the continuum of housing arrangements for the homeless (Nooe & Patterson, 2010, p. 131). Specifically, this dimension illuminates the actual and potential transit routes between residential categories. The most visible manifestation of these categories is street dwelling, which includes options for overnight stays on the street, in vehicles or in temporary camps (Nooe & Patterson, 2010, pp. 132). Furthermore, collective housing is an arrangement used by people at risk of becoming homeless, or those in transit during their exit from homelessness. Emergency shelters are usually located in urban areas and have almost no access restrictions. Other housing arrangements include prison, hospitalization and transit accommodation (which allows individuals and families to move into more stable accommodation for up to two years).

Conclusion

Drawing on a number of theoretical approaches and directions, in this paper we have sought to expand our understanding of the concept of homelessness. Specifically, theoretical analyzes can help to explain why people become homeless without being classified as passive victims or culprits responsible for their own situation. They may also indicate that it is possible to counteract social injustices or social problems. This overcomes the simplistic explanations of personal and social problems that are based on structure versus agentivity. However, interpretations of homelessness so far do not offer an explanation of how concepts and structural forces can be retained without losing the sense of their subjectivity and relativity. For example, how could a concept of homelessness be defined in some research without neglecting the apparent diversity of experiences to which it refers? Or, how could a particular policy or practice address the problem of homelessness in a way that captures and addresses the many and changing needs of the homeless?

It is indisputable that homelessness has a strong gender dimension. Nevertheless, most of the earlier theoretical elaborations on this issue did not consider gender as a relevant variable. More recent research is emphasizing the importance of gender, especially in the context of different trajectories of men and women through homelessness and from homelessness. In order for postmodernism and poststructuralism to prove to be useful analytical tools, they must be able to understand subjective experience, but also to relate it to structural factors. The ecological approach has succeeded in overcoming the negative aspects of previous theoretical elaborations of homelessness by focusing on the interaction of risk factors ranging from individual conditions to socioeconomic structures and environmental factors. For this reason, this approach has a significant explanatory potential for this issue.

The presented theoretical perspectives on homelessness, as well as their critique, are important in order to form a grounded and impartial attitude and relation towards people in a situation of homelessness. This is especially relevant, given that attitudes and understanding of a particular problem also give rise to concrete action – support and assistance to persons in this life situation.

In order to develop quality assistance and support programs for people in a homeless situation, it must first be recognized as a social problem. Then, the etiology and phenomenology younger people with fewer mental health and substance abuse problems are predominantly among the “transit” homeless population.

of this problem need to be thoroughly investigated. It is also extremely important to apply an interdisciplinary approach to the analysis of this problem, as well as to insist on the comprehensive involvement of various institutionally responsible actors. Although the issue is beyond the scope of this paper, the authors believe that it is necessary to provide legal and policy instruments that support all activities to prevent and combat homelessness.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, D. G, Rayens, M. K. (2004). Factors influencing homelessness in women. *Public Health Nursing*, 21(1), 12–23. doi.org/10.1111/j.1525-1446.2004.21103.x
- Anderson, I, Kemp, P.A, Quilgars, D. (1993). *Single Homeless People*. London: HMSO.
- Baron, J. (2004). The “No Property” problem: Understanding poverty by understanding wealth. *Michigan Law Review* 102, 1000–1023. Available at <https://ssrn.com/abstract=623821>.
- Bergamaschi, M, Castrignanò, M, De Rubertis, P. (2014). The Homeless and Public Space: Urban Policy and Exclusion in Bologna. *Revue Interventions économiques*, 51, 1–20. DOI: [10.4000/interventionseconomiques.2441](https://doi.org/10.4000/interventionseconomiques.2441).
- Bretherton, J. (2017). Reconsidering Gender in Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 11 (1), 1–22. Available at https://www.feantsaresearch.org/download/feantsa-ejh-11-1_a1-v045913941269604492255.pdf
- Christensen, R. C, Garces, L. K. (2006). Where is the research on homeless persons and suicide? *Psychiatric Services*, 5, 447. DOI: [10.1176/ps.2006.57.4.447](https://doi.org/10.1176/ps.2006.57.4.447)
- Durkheim, E. (1982). *The Rules of the Sociological Method*. New York: Free Press.
- Družić Ljubotina O, Knežević, M. (2012). Challenges in approaching the problem of homelessness in Croatia. *Socijalna misao*, 19 (4), 75–90. Available at <http://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf> [In Serbian]
- Fitzpatrick, S. (2005). Explaining Homelessness: A Critical Realist Perspective. *Housing, Theory and Society*, 22 (1), 1–17. doi.org/10.1080/14036090510034563
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punishment*. Harmondsworth: Penguin.
- Greenberg, G. A, Rosenheck, R. A. (2008). Homelessness in the state and federal prison population. *Criminal Behavior and Mental Health*, 18, 88–103. doi.org/10.1002/cbm.685
- Jugović, A, Luković, M. (2012). Fenomenology of homelessness in contemporary society. *Socijalna misao*, 19 (4), 11–28. Available at <http://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf> [In Serbian]
- Kostić M, Mihajlović, A. (2012). Homelessness – way of life or form of victimisation. *Socijalna misao*, 19 (4), 55–74. Available at <http://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf> [In Serbian]
- Kuhn, R, Culhane, D. (1998). Applying cluster analysis to test a typology of homelessness by pattern of shelter utilization: Results from the analysis of administrative data. *American Journal of Community Psychology*, 26 (2), 207–232. doi.org/10.1023/A:1022176402357.

- Kushel, M, Evans, J, Perry, S, Robertson, M, Moss, A. (2003). No door to lock: victimization among homeless and marginally housed persons. *Archives of Internal Medicine*, 163 (20), 2492–2499. [DOI: 10.1001/archinte.163.20.2492](https://doi.org/10.1001/archinte.163.20.2492).
- Langegger, S, Koester, S. (2016). Invisible homelessness: anonymity, exposure and the right to the city. *Urban Geography*, 37 (7), 1030–1048. doi.org/10.1080/02723638.2016.1147755
- Lefevr, A. (1977). Right to city. *Marksizam u svetu*, 4 (7), 163–175. [In Serbian]
- Ljubičić, M. (2017). Who is the homeless? Stories from the shelter for adults and old in Belgrade. *Kultura* 157, 182–202. [DOI 10.5937/kultura1757182L](https://doi.org/10.5937/kultura1757182L).
- May, J. (2000). Housing Histories and Homeless Careers: A Biographical Approach. *Housing Studies*, 15 (4), 613–638. doi.org/10.1080/02673030050081131
- McNaughton Nicholls, C. (2010). Housing, Homelessness and Capabilities. *Housing, Theory and Society*, 27 (1), 23–41. doi.org/10.1080/14036090902764588
- Melnitzer, S. B. (2007). Marginalization and the Homeless: A Prescriptive Analysis. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 16 (3), 193–220. doi.org/10.1179/sdh.2007.16.3.193.
- Neale, J. (1997). Homelessness and theory reconsidered. *Housing Studies*, 12 (1), 47–61. doi.org/10.1080/02673039708720882
- Nooe, R. M, Patterson, D. A. (2010). The Ecology of Homelessness. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20 (2), 105–152. doi.org/10.1080/10911350903269757
- Pringle, R. & S. Watson (1992). Women's interests and the post-structuralist state. In: M. Barrett and A. Phillips (Eds.). *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*, 53–73. Stanford: Stanford University Press.
- Rafferty, Y, Shinn, M. (1991). The impact of homelessness on children. *American Psychologist*, 46 (11), 1170–1179. [DOI: 10.1037//0003-066x.46.11.1170](https://doi.org/10.1037//0003-066x.46.11.1170)
- Ravenhill, M. (2008). *The Culture of Homelessness*. Aldershot: Ashgate.
- Saunders, P, Williams, P. (1988). The constitution of the home: towards a research agenda. *Housing Studies*, 3(2), 81–93. doi.org/10.1080/02673038808720618
- Savage, M. (2016). Gendering Women's Homelessness. *Irish Journal of Applied Social Studies*, 16 (2), 43–64. [doi:10.21427/D7KB0X](https://doi.org/10.21427/D7KB0X)
- Somerville, P. (1992). Homelessness and the Meaning of Home: Rooflessness or Rootlessness? *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (4), 529–539. doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x.
- Šikić – Mićanović, L. (2013). Using biographical research to understand experiences of crisis among homeless people in Croatia. *Etnološka tribina*, 36 (43), 99–109. Available at <https://hrcak.srce.hr/111902>.
- Timotijević, M. (2012). Homelessness in transformation – contribution to integral comprehension of homelessness in Serbia. *Socijalna misao*, 19 (4), 41–54. Available at <http://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf> [In Serbian]
- Tomas, A, Dittmar, H. (1995). The Experience of Homeless Women: An Exploration of Housing Histories and the Meaning of Home. *Housing Studies*, 10 (4), 493–515. doi.org/10.1080/02673039508720834.

- Wallace, S. E. (1968). The Road to Skid Row. *Social Problems*, 16 (1), 92–105. doi.org/10.2307/799529.
- Žarković B, Petrović M, Timotijević, M. (2012). *No house, no home: research results on homelessness in Serbia*. Beograd: Housing center, Centar za unapređenje stanovanja socijalno ugroženih grupa. Available at <https://www.housingcenter.org.rs/download/Istrazivanje-beskucnistva-u-Srbiji.pdf> [In Serbian]